

Förord

MATTIAS LUNDBERG OCH JONAS LUNDBLAD

”Vad är en psalm?” är en fråga som i olika tider genererat diskussion inom kyrkor och vidare kulturliv i Sverige. Den utökade innebörden av termen ”psalm” är ju unik för de nordiska länderna, innefattande här inte bara Psaltarens 150 psalmer, utan även nydiktning och tonsättning av olika metriskånger för gudstjänst, privat andakt och reflektion. Temat för årets upplaga av *Svenskt gudstjänstliv* är just det arbete med psalmen som ofta kommer i skymundan när enstaka psalmdiktare, teologer, tonsättare eller musiker hamnar i sökarljuset. Arbetet med stimulans och utveckling av ny psalm, nya psalmsamlingar och psalmböcker försiggår sida vid sida med varje generations ansande, omarbetning, revision, urval och kompromiss gentemot det psalmgods kyrkan fått som bagage och arvedel. I årsboken får vi stanna upp ett slag i nutiden: 2020. Vi får också blicka i backspegeln, inte främst till den mer avlägsna tid då de ännu mest sjungna psalmerna tillkom, utan till den mer närliggande gårdag där psalmen fick den form den har i dagens sång och tankevärld.

Per Olof Nisser tar i en artikel om psalmens ekumeniska potential avstamp i den ekumeniska svenska psalmboken 1986, där ett stort antal svenska samfund kunde enas om 325 psalmer som en gemensam bas för gudstjänstsången. Detta är närmast unikt som ekumenisk bedrift betraktat. Den ekumeniska psalmboken 1986 gav en reell samhörighet och ett liturgiskt närmande samfund emellan. Även själva processen då psalmboken växte fram spelade en stor roll därvidlag, då kunniga företrädare för olika samfund fick mötas i arbete från ofta ganska olika förutsättningar och ge sina

unika bidrag till den gemensamma psalmskatten. Nisser var själv ledamot i psalmkommittéarbetet (under en period dess huvudsekreterare) och en central aktör i dess olika stadier av utvärdering och försöksverksamheter. Han förtjänar idag, om någon gör det, epitetet ”nestor” på psalmens och hymnologins område. Detta innebär också att han kan ge inblickar byggda på erfarenheter som inte tidigare fästs i skrift, vilket kan visa sig avgörande för eventuellt framtida psalmboksarbete.

Ett av de samfund som förutom Svenska kyrkan var mest aktivt och representerat i gruppen ”Sampsalm” under 1960-, 70- och 80-talen var Missionsförbundet (numera en del av samfundet Eque-niakyrkan). Hans Bernskiöld tar sig i årsboken an detta arbete ur musikhistoriskt perspektiv, med utgångspunkt från Torgny Erséus insatser. Erséus var en drivande musiker, tidskriftsredaktör och psalmboksmedarbetare både inom sitt samfund och inom hela den svenska kyrkligheten. Erséus gick under arbetet med denna volym av årsboken bort i en ålder av 85 år och fick således inte se artikeln om sitt psalmarbete i tryck. Bernskiölds artikel får i skenet av detta också drag av uppsummering av ett viktigt livsverk på psalmens och kyrkomusikens områden.

En av Erséus fullträffar just i arbete med psalm var att para ihop biskop Elis Malmeströms psalmtext ”Gud för dig är allting klart” med den tyska 1600-talsmelodi psalmen fick i 1986 års psalmbok (nr. 217). Detta är ett belysande exempel på det som Folke Bohlin kallat ”logomelisk kombination”, den musikaliska adaptationen av på förhand befintlig text med på förhand befintlig melodi. Att reception och bruk av psalmer kan växla fort visar det faktum att denna logomeliska kombination förde en undanskymd tillvaro under den ekumeniska psalmbokens första decennium, tills den efter användning i TV-gudstjänst efter Estoniakatastrofen 1994 kom att växa till en brett älskad psalm för olika livssituationer inom och utom kyrkan. Att den av kyrkligt anställda anses höra till det främsta i den mer ”dolda psalmskatten” har i en nyutkommen bok kvalitativt visats av Susanne Wigorts Yngvesson (*All din nåd är öppen famn: Psalmernas sjungna teologier*, Verbum, 2019). I årets årsbok betraktar Wigorts

Yngveesson från ett systematiskt-teologiskt perspektiv tematiken ”den allseende och allvetande Guden” i svensk psalmdiktning såsom den manifesterats i *Den svenska psalmboken* 1986.

Vad händer när en psalm sjungs, hur ska dess sjungna sammanhang förstås och vad innebär det för tolkningen av textens innehåll att den framförs under bestämda tidsmässiga, rumsliga och sociala förutsättningar? Dessa frågor tar sig Eva Haettner Aurelius an i en performativt inriktad analys av ”Psalmen som händelse och handling”. Här belyses viktiga aspekter av psalmen som lätt förbigås om den endast betraktas som trosförmedling och läroinnehåll.

Anders Dillmars bidrag i årsboken fäster blicken på dagsläget i användningen av den rådande ekumeniska psalmboken av 1986 (samt den svenska koralboken från 1987) och formulerar viktiga frågor om vilken betydelse den fysiska psalmboken har idag. Med betoning på konkreta musikaliska vägval ute i kyrkorna diskuteras hur psalmboken kan läggas till grund för fortsatt psalmarbete i en tid av såväl musikaliska divergenser som konvergenser i gudstjänstlivet.

Anders Piltz bidrar i årets volym med en studie av en mångtydig och delvis svårtolkad metafor i den medeltida nordiska dagvisan, ”Den signade dag”. Denna har tidigare diskuterats i hela Norden vid symposier och seminarier av Piltz och andra, men här fokuseras på några tidigare obelysta aspekter. Det rör sig om de rader där en fågel sig svingar mot skyn, jämte andra fåglar, en metafor som spåras till de äldsta medeltida beläggen, där de får en uttolkning som förvandlats på ett intressant sätt i senare bearbetningar. I det sistnämnda avseendet anknyter alltså även denna historiska studie till arbete med psalm i vår tid.

Jämte arbetet med psalmer och psalmböcker pågår ständigt utveckling och nytolkning av gudstjänstens fasta texter, melodier och ritualer. Något för en modern betraktare så självklart grundmurat som nattvardsmomenten i Svenska kyrkans mässa har genomgått en stor förvandling under 1900-talet, främst präglade av liturgihistoriska kunskaper och restaurationsvilja initierad inom den svenska högkyrkligheten. Mikael Löwegren visar i en uttömmande artikel hur acklamationen *Mysterium fidei* (”Trons mysterium . . . Din död

förkunnar vi”) i sin nuvarande form blivit en del i mässans eukaristiska del, en utvecklingslinje som på sätt och viss spänner en båge över långa liturgihistoriska perioder och internationellt ekumeniskt arbete i modern tid, via Andra Vatikanconciliet och arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse (aKF) i Svenska kyrkan.

2019–20 har på flera sätt varit ett omvälvande år för kyrko- och gudstjänstlivet i Sverige. Vårens viruspandemi har nödvändiggjort en omsvängning i samtliga samfunds gudstjänstfirande, sakrament har för första gången på århundraden inte reguljärt utdelats överallt. Det söndagliga och festdagliga gudstjänstfirandet har fått hitta sig nya former, med begränsning i former, deltagarantal och användandet av ny teknologi, där gudstjänst firas helt utan fysisk närvaro människor emellan. För framtiden innebär detta troligen, bland mycket annat, att invand och beprövad praxis kan komma att permanent omprövas och omvärderas. Som exempel på oförutsägbarhetens tvingande omständigheter kan beaktas att biskopsmötet i Svenska kyrkan publicerade ett biskopsbrev om nattvarden (recenserat i årsbokens recensensionsavdelning) strax före virusutbrottet i Sverige. Det blev initialt omdiskuterat men sedan också i ett slag överspelat av yttre skäl i vårens former för nattvardsfirande. På samma sätt har gällande formulär, liturgisk praxis och kyrkohandböcker i olika samfund satts ur spel av tvingande skäl. I deras ställe har ofta en alternativ kreativitet blommat även där kontinuitet och samordning ej kunnat upprätthållas. Psalmsjungandet har under perioden fritt associationsmässigt inbjudit till liknelser med historiska situationer i de olika samfunden – då inte församlingen kunnat samlas för gemensam sång har sång dels blivit lokaliserad till hemmets sfär (som under huskonventiklarnas 1700-tal) eller framförts via online-streaming av kyrkomusikers tränade röster för andras lyssnande deltagande (som under korprästernas senmedeltid).

Psalmboksarbete, ämnet för denna årsbok, pågår i olika faser och former i de svenska samfunden, till exempel har förstudier bedrivits för ett eventuellt förnyat psalmboksarbete i Svenska kyrkan (vilket tangeras i Nissers och Dillmars texter i årsboken). Den process som nyligen ledde till en ny kyrkohandbok kastar sin tydliga skugga över

samfundets möjligheter att skapa en framgångsrik arbetsordning för en sådan revision. Exempelvis kvarstår upphovsrättsliga problem kring musik i 2017 års kyrkohandbok, som även Löwegrens text i årsboken påvisar. Återblickar i årsbokens artiklar kan i detta sammanhang påminna om lyckade initiativ att stimulera förnyelsearbete under det sena 1900-talet. Översättningar av samma handbok till minoritetsspråk har tryckts under våren 2020. Dessa översättningar utgör en ambitiös och värdefull insats för gudstjänstlivet på minoritetsspråken. Svenska kyrkan har dock inte – trots att tre år gått sedan handbokens antagande – förmått lösa upphovsrätt till vad Kyrkomötet utpekat som ”den gudstjänstmusik som har en särställning då den bär stora delar av vårt liturgiska musikarv och som brukas brett bland församlingarna” (det som i boken heter ”Gudstjänstmusik A”). Detta anmärkningsvärda förhållande begränsar naturligtvis användningsmöjligheten av böckerna på minoritetsspråken.

Under året har Stephan Borgehammar avgått som huvudredaktör för Svenskt gudstjänstliv, efter ett decennium av utmärkt arbete och redaktionsledning. Borgehammars arbete har genomförts under en tid av omvälvning inom de vetenskapsområden som årsboken omfattar: liturgi, kyrkokonst, kyrkomusik, och homiletik. Som professor i praktisk teologi vid Lunds universitet har han haft en utmärkt överblick över den föränderliga terrängen och blivit ett nav för de inbördes överlappande forskningsfälten i hela landet. Han har dessutom varit skicklig och flitig i engagerandet av yngre krafter, både som skribenter och recensenter i tidskriften. På så sätt har Stephan verkat för en förnygring av årsbokens återkommande röster, en utveckling som säkerligen kommer bära ytterligare frukt i framtiden.

Mattias Lundberg tar över som huvudredaktör i och med årets upplaga av årsboken. Tidigare har fem tongivande teologer stått vid rodret, men det är inte första utan andra gången en musikvetare åtar sig uppdraget (Folke Bohlin var redaktör 1968–84). I denna volym har redaktörskapet delats mellan Mattias Lundberg och Jonas Lundblad. Vi tar härmed tillfället i akt att tacka den ekumeniskt och ämnesmässigt brett representerande redaktionsgruppen, det

utmärkta arbetet på Artos förlag, samt de bidragsgivare som möjliggör tryckning och distribution av årsboken. Sedan några år är en särskild mindre arbetsgrupp ansvarig för varje volym, sammansatt utifrån varje årsboks tematik. I år har redaktionsgruppen bestått av Mattias Lundberg, Jonas Lundblad, Anna J. Evertson och Gabriel Bar-Sawme. Vi hoppas att årets upplaga av *Svenskt gudstjänstliv* ska erbjuda stimulerande läsning och fortsatt engagemang i frågan om det ständigt pågående arbetet med psalmen.